

16. *Розрахунки автора за: Первая всеобщая перепись населения Российской империи... – Т. XLI.*
17. *Розрахунки автора за: Первая всеобщая перепись населения Российской империи... – Т. XLVI.*
18. *Розрахунки автора за: Первая всеобщая перепись населения Российской империи... – Т. XLVII.*
19. *Розрахунки автора за: Первая всеобщая перепись населения Российской империи... – СПб., 1905. – Т. XLVIII.*
20. *Розрахунки автора за: Распределение населения по видам главных занятий и возрастным группам по отдельным территориальным районам. – Табл. XX. – Т. 1. – СПб., 1905.*
21. *Розрахунки автора за: Численный состав рабочих в России на основании данных Первой всеобщей переписи населения Российской империи 1897 г. – Т. 2. – СПб, 1906.*
22. *Розрахунки автора за: Распределение рабочих и прислуги по группам занятий и по месту рождения на основании данных Первой Всеобщей переписи населения Российской Империи 1897 г. – СПб., 1905.*

Boiëo Ya.V. The allocation and structure of the economically active population employment in the regions of Naddneprianska Ukraine in the end of the XIX centuries. In the article is revealed the labor allocation, is determined the proportion of the employed population in the regions of Naddneprianska Ukraine in the end of the XIX century. Is described the sectoral division of labor and the population employment in the productive sector of the economy in three regions. Is given the additional information that the majority of working population at the turn of XIX–XX centuries in the regions of Naddneprianska Ukraine was engaged in agriculture.

Key words: labor market, labor, the territorial distribution of the employed population, the division of labor, the structure of employment, social reproduction

I. М. Батирєва

ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНОЇ СТРУКТУРИ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ ст.

Проаналізовано трансформаційні процеси в соціально-демографічній структурі сільського населення Східного Поділля другої половини ХХ ст.

Ключові слова: Східне Поділля, погосподарські книги, колгоспи

Побут, господарська культура, соціальна сфера подільських селян, починаючи з другої половини ХХ ст., у вітчизняній науці майже не досліджені, тому основним джерелом нашого пошуку стали архівні матеріали подільських сіл (погосподарські книги, соціальні паспорти тощо) та польові етнографічні матеріали, зібрані нами. Так, погосподарські книги дають зокрема можливість проаналізувати соціальну структуру населення сіл, адже містять інформацію щодо кількості населення того чи іншого села, його зайнятості у різних сферах виробництва, роду занять, освіти тощо. Як свідчать статистичні обрахунки по селах Вінницької обл., більшість селян-українців були колгоспниками. У селах, де були інші підприємства, незначна кількість осіб працювала на них. Поблизу районних та обласних центрів, десятки селян були працівниками міських підприємств та організацій.

Відробіток повинності у громадському господарстві колгоспу складав найбільший часовий відрізок у трудових затратах селянських сімей. Доволі вагоме навантаження відробіткової повинності в колгоспах України мали жінки та підлітки. Держава суворо регламентувала робочий день колгоспників. Відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 1 серпня 1940 р., під час збирання врожаю, він починався в колгоспах із 5 години ранку, а закінчувався із заходом сонця. Так продовжувалося й у повоєнний період. За такої систе-

ми, у селянина не залишалося часу на себе, сім'ю, власне господарство. Відбувалося неприкрите пригноблення соціально-правових інтересів сільських трудівників: «Працювала в колгоспі 38 років... від 7-ї ранку і поки видно на дворі, а жнивими – то й цілими ночами. В гарячу пору, то й без вихідних, а так, то 6 днів на тиждень» [1].

Від 1950-х рр. у колгоспах введено працю за трудові. Вартість їх встановлювалася в кінці сільськогосподарського року. Суму продуктів і грошей, які залишилися для розподілу, ділили на число трудових усіх колгоспників за рік, а кожний колгоспник отримував, згідно з кількістю відроблених трудових. Селяни так намагалися пояснити це: «Ну, трудовень – це як 8-годинний робочий день. Колись можна було і півтора дня заробити, а колись і 70 %. Давали нам якийсь аванс, а потім підбивали ітог в кінці року і ми лишалися в перебогах. Кому 100 крб., кому 150 крб. давали» [2]. «Цілий день працював. Міг за 1 трудовень 2 дні зробити – це дивлячись скільки роботи. Вони там за місяць оцінювались. Вони там мали якісь норми...» [3]. «Мінімум було 280 трудових. За трудові гроші і натуральну оплату в кінці року» [4]. «Ну я знаю скільки там сотих буряків прорвати. Ну сахар отримували й зерно» [5]. «А на трудовень давали копійки... Давали чи пійсят, чи шийсят копійок. А пів кіло хліба могли дати, даже триста грам давали на трудовень хліба... Но ми тих трудових мало мали... Могли трудовень не записати. Так надалася, тую прогони жали папшою (кукурудза – І. Б.), і там в прогоні чистили, кидали, а Мітя записав нам руб шість копійок. То я вмру, то не забуду» [6].

У всіх вікових категоріях подільського села перших повоєнних десятиліть простежувалася тенденція до кількісної переваги жінок, що можна пояснити наслідками війни. Особливо відчутна різниця у статевовіковій структурі населення була серед людей старшого віку. Тому головною силою у післявоєнному селі була жінка, що підтверджують і записи погосподарських книг, де за 1947–1952 рр. головою двору часто записували жінку, навіть якщо в господарстві проживав чоловік.

Показовим є і порівняння соціальних відмінностей серед етнічних груп подільських селян. Наприклад, єврейське населення, що мешкало, разом з українським, у с. Миколаївка Козятинського р-ну утворювало окремих єврейський колгосп. У с. Мурафа Шаргородського р-ну – національний «Мурафський» колгосп. Про їхню зайнятість можемо судити із записів у погосподарських книгах «професій» та «роду занять»: голова сільради (М. Ойфман, І. Фудим), секретар сільської ради (Ф. Речистер), бухгалтер (Г. Рикус, Ю. Вакс), завбуфетом (Ш. Кипнис), завбібліотекою (Х. Зальцер), вчитель (Р. Кривошея), медсестра, голова сільпо (Й. Гольдинг), заготівельник сільпо (І. Беккер), завідувач ковбасної (А. Воровник), заготувач «союзколгосп» (Х. Ойфман), комірник (М. Гасс), завторг завдитсадком (Ф. Гехман), райпромкомбінат (М. Щигель) [7]. Лише біля десятка євреїв зафіксовані як члени артілей. Тільки з трьох єврейських домогосподарств були особи, які працювали в колгоспах, поряд із українцями, – агроном, рахівник, комірник. Таким чином, можна констатувати радикальну відмінність соціального статусу українського та єврейського населення села.

Початок 1950-х рр. в Україні характеризувався розгортанням кампанії з укрупнення колгоспів, що супроводжувалося підвищенням цін на техніку та витратами колгоспів на її придбання; ліквідацією машинно-тракторних станцій; зниженням цін на сільгосппродукцію тощо. Ці заходи призвели до погіршення економічного стану сільських господарств та рівня життя селян. Становище ще більше ускладнилося в квітні 1965 р.,

коли Верховна Рада СРСР видала Наказ «Про прибутковий податок з колгоспів», за яким оподаткуванню підлягав не тільки чистий прибуток господарств, а й частина фонду оплати праці, що перевищувала середньомісячний заробіток [8].

1970–80-ті рр. відзначалися високими результатами та прибутками у колгоспах. Поступово збільшилися посіви різноманітних культур. На допомогу працівникам прибувала техніка для виконання певних польових робіт (комбайни, молотарки, вантажні машини, які в народі отримали назву «полоторки») [9]. Інформатори підтверджують, що найкращий для життя колгоспників період був за доби «застою» [10]. «Найкращі роки це були 79–80-й... достаток, культура... Які квіти у нас росли біля ферми, які ми ходили в білих халатах, яка в нас йолочка робила коло ферми, яка в нас була культура... Яка в нас була скотина чиста, почищена! Як працювала у нас двосменка... Рано я заступила і було в мене 70 корів. В 6 годин заступила і в 2 год. дня прийшла мене міняти моя подруга – заступила вона. І це тиждень я робила з 6 ранку до 2 годин дня. А тиждень з 2 до 9 вечора» [2]. «Дуже багато колгосп зробив для села. В нас озьдо Поштар Федір Окцентьвич. Він багато чого зробив... Комплекс построїв один, другий комплекс, тракторну бригаду, Богачівку він розстроїв там... І дороги, в нас люди робили, справляли... Зараз немає таких доріг... не було такої барделі як озьдо зараз. Практично поки був колгосп, то село трималося і було, що робити, і люди були. І люди трималися у колгоспі, а зараз – виросло і в город» [11].

Подільські колгоспи посідали перші місця з вирощування цукрових буряків, пшениці тощо в усьому СРСР. Колгоспи-передовики часто здобували нагороди від керівництва. Загалом радянська влада двозначно впливала на систему господарства селян. Організація праці в колгоспних господарствах проводилась і методами заохочення (внесення на дошку пошани, премії), і покарання (штрафи за різні провини). Причому всі інформатори стверджують, що колгоспне майно розкрадалося, а пересічному колгоспнику вважалося не гріхом його «брати»: «Ну да! Брала колгоспне... Це наше було. Наші батьки поля здали... І ми здали поля. Ми на них робили. Там нам платили, що платили... Це як до другого когось піти і вкрасти, то це гріх, а в колгоспі можна» [12]. «Хтось мірав, чи це гріх, чи не гріх? Треба було – ти й взяли! Я сама пазухою носила, попшою зерно» [13]. «А як же! Тоді брали копійками, а тепер беруть мішками. І я взяв, да. Судили мене, я вкрав був десь зо дві відри дерті, бо треба було відвезти до млина, та й не мав коли, не завіз, а свиням шось траба дати» [11].

Чимало селян висловлюється, що були задоволені колгоспами: «Я була задоволена, бо була молода, хотілось робити і шось мати» [1]. «Я свою роботу дуже любила. Ми в себе впроваджували все саме нове. Що тіки де, то ми й собі. Нас дуже хвалили» [4]. Колгоспники могли розраховувати на соціальне забезпечення і захист прав: «Да, були пільги. В кого не було, де жити, йому давалися хата, і медичну допомогу давали» [14]. «В разі болезні колгосп міг допомогти грошми, завезти машиною безплатно до лікарні. Якщо потрібно, то давали путівку в санаторій. Давали житло молодим спеціалістам, які приїжджали в село працювати» [1]. Колгоспники (передовики) отримували путівки не лише на вітчизняні курорти, але й за кордон. «Я 17 раз їздила по путівкам. Я об'їздила Болгарію, Польщу» [2]. «Ну, наприклад, я в Москву їздила на виставку, в Волгоград летіли самолётом, в Києв» [15]. «Був профсоюз, послали. Я був ондо в Одесі тоже..., віддыхав там» [11].

Сьогодні серед подолян про колгоспи 1970–80-х рр. залишилися позитивні враження: «Дуже позитивні в ті часи колгоспні були!...»; «Я вважаю, що це позитивно на нас вплинуло»; «В мене, наприклад, позитивні спомини про ті часи»; «ну мені колгосп нравився»; «ну все добре. Давали зарплату нормально». Зустрічаються й негативні оцінки. За свідченнями старшого покоління, щоб прогудувати сім'ю, доводилося тримати господарство і вдома, вирощувати городину, хоча робота в колгоспі займала мало не 80% часу селян. Працювали зранку до ночі, неділя – була єдиним вихідним. Неодноразово доводилося виходити на роботу і в неділю, і у великі церковні свята. Труднощів додавали чималі податки на присадибне господарство та оплата праці «трудоднями».

З приходом М. Хрущова, колгоспно-«кріпосна» система селян трохи послабилася, через зменшення трудового податку, видачу на трудодні у колгоспах заробітної плати, паспортизацію. Та все ж молоде покоління на державну владу тепер не сподівалося і з 1960-х рр. випускники шкіл намагалися вступати до середніх та вищих навчальних закладів, по закінченню яких, влаштувалися на роботу (переважно за направленнями), як правило, це були міста різного підпорядкування. «Ну десь після, як людям дали паспорти, їхали шукати роботи кругом, крім цього колгоспу... хто куди шморгнув, якщо якийсь родич де був» [16]. Місцева влада, намагаючись зберегти робочі руки, перешкождала видачі паспортів: «Не давали. Дуже не хотіли давати. Я була головою сільської ради, то просили паспорт, а я видати не можу, бо мені район приказав – ніяких паспортів. Якби я дала, то голова колгоспу не поставив би печатку. Бо хотів, щоб люди були в колгоспі. Пригноблювали людей. Навіть зараз мені кажуть – а ви мені не хотіли дати паспорт, а я кажу – така була обстановка» [17].

Вже наприкінці 1960-х рр., коли подільським селянам почали видавати паспорти, молодь масово почала від'їжджати до міст, в основному до райцентрів (особливо з таких сіл, як Стрижавки, Сосонки [18]). Рідше українці змінювали місце проживання на сусідні села, райони чи області. Постійні міграції відбувалися на Донбас, який у післявоєнний час почав активно розвиватися, центрально-східну Україну. Подоляни емігрували також до Росії, Казахстану (ці дані також зафіксовано у погосподарських книгах різних сіл [19]), чому сприяла переселенська політика радянської влади, яка не тільки ініціювала такі переселення, а й організувала, хоч і не належним чином, порушуючи задекларовані обіцянки переселенцям, не дотримуючись медико-санітарних норм перевезення тощо.

Суперечливі процеси відбувалися й у соціальному розвитку аграрного сектора України впродовж 1980-х рр. як факт стагнації та кризи всього суспільно-політичного і соціально-економічного становища держави. Характерно, що за «горбачовської гласності та перебудови» трудівники сільського господарства вже відверто заявили про необхідність змін у аграрній сфері. До вищих органів влади надходили пропозиції про прийняття законів щодо розвитку фермерства, більшість сільських товаровиробників підтримувала ідею реформування колгоспів. Подібного роду листи, які надходили з усіх регіонів України, партійними комітетами та органами радянської влади не розглядалися [20].

Трансформація аграрного сектора відбулася під час здійснення земельної реформи 1990-х рр., що також була причиною активної урбанізації та зменшення населення у сільській місцевості. Хоча розформування колгоспів багатьох подільських сіл торкнулася частково. У багатьох селах досі діють колективні господарства у формі фермерських підприємств. Є й чимало селян

незадоволених процесом розпаювання колгоспу, які зізнаються, що «не знали, що воно таке і що з ним можна робити. Хто знав, то на розділ землі пішов і їм наділили близько від госадьб, а я не знала, то й не ходила. Геть не знаю де мені вділили той пай, може десь тамо в ярку чи де, то що ти там сам з ним зробиш. І не продасиш комусь, бо кому воно таке треба, то так і віддала його та й отримую за пай зерно, товч. Тоже треба в хазяйстві» [21]. «На тобі Боже що тобі негоже. Та й всьо, оце дали йому такі чагарі і горби, що туди ні заїхати ніяка техніка не може» [11]. Висловлюючись з цього питання, реципієнти не однозначні в оцінках: «У нас є колгосп, у нас є ферма, свиноферма. Зараз просто ходять люди заробляти гроші – не примусово. В нас є пайка»; «Той хто був на день розчленування в колгоспі – отримав пай по 3 га 17 сотих. Не більше не менше. І це 5 років – затвердили нам 1,5 т зерна і 50 кг сахара. Пройде 5 років і знову сходка збирається і рішаємо»; «всім однаково давали. Ну по 3 га, а як дорога де попала то 3,5–4 га» [22].

На жаль, від усіх цих реформ становище кожної селянської родини погіршилося. Всі інформатори-селяни говорять про те, що, внаслідок розпаювання, середньостатистичний подільський селянин, як правило, пенсійного або передпенсійного віку, не може дати раду своєму паєві, а молодь не витягне тих кредитних програм, які існують так би мовити для «підтримки фермерства». Через нестачу робочих місць, більша частина селян сьогодні безробітні, виживають за рахунок власних присадибних ділянок або ж їдуть на заробітки. Внаслідок такої невдалої політики щодо аграрного сектору на Поділлі почалися активні міграційні, передусім урбанізаційні, процеси, які посилюються з 1991 р. Так, статистичні дані переписів 1939, 1959, 1983, 1989, 2001 рр. свідчать, що рівень урбанізації, зокрема у Вінницькій обл. постійно зростає: 12%, 17%, 39% (після паспортизації села), 44%, 49%. У Хмельницькій обл. ще вище – 12%, 19%, 40%, 47%, 54%.

Скорочення населення фіксуються в усіх селах Поділля, незалежно від їх класифікації за кількістю жителів. У великих селах (більше 1 тис. осіб), як, наприклад, Джулинка Бершадського р-ну (більше 3,5 тис. населення), Ободівка Тростянецького р-ну (більше 6 тис. населення), Яланець Томашпільського р-ну (більше 1 тис. осіб), Рибчинці Хмельницького р-ну (більше 1 тис. осіб), скорочення населення становить 40–100 осіб на рік, що, на перший погляд, не має викликати особливої тривоги. Однак, за період 1990–2011 рр. населення великих сіл скоротилося на третину, а подекуди наполовину. Так, у с. Яланець Томашпільського р-ну за цей час населення скоротилось з 1809 – до 1297 осіб, с. Рожнятівка – з 1774 – до 1084 осіб. Якщо ж проаналізувати скорочення кількості населення у середніх селах (500–1000 осіб), наприклад с. Терлівка Летичівського р-ну, Хмельницької обл., то із середнього (550 жителів на 1990 р.) воно стало малим (290 осіб на 2010 р.) [23]. Малі села взагалі перебувають на порозі вимирання, оскільки їхня вікова структура практично не включає або має досить малий відсоток репродуктивного населення та дітей. Станом на 1 січня 2013 р. міське населення України становило 31378,6 тис. осіб (68,8%), сільське – 14174,4 тис. (31,2%) [24]. Станом на 1 лютого 2013 р. у Вінницькій обл. сільське населення становило 810119, проти 815978 міського, Хмельницькій, відповідно, – 584239 сільських та 729121 міських жителів. Тобто, у Вінницькій і Хмельницькій обл. – здавна аграрному регіоні – йде процес депопуляції села [25].

З 1990-х рр. сформувалася несприятлива динаміка якісних і кількісних демографічних показників, котрі

спричинили руйнування засад відтворення сільського населення. Такі негативні процеси у сільській місцевості на початку ХХІ ст. продовжують прогресувати. Причиною соціально-демографічної кризи у подільському селі, як показують етнографічні дослідження та доводять науковці [26], є період всієї другої половини ХХ ст., коли поглиблювалась соціалізація побутової сфери села та проводилася політика «перспективних» і «неперспективних» сіл. Відсутність належної соціальної інфраструктури села, соціальної захищеності його населення призвела до вкорінення стереотипів щодо меншовартості села, порівняно з містом. Все це на сьогодні призвело до масової урбанізації, зменшення кількості сільського населення Східного Поділля, як і загалом України, зменшення у селах людей репродуктивного віку, що в подальшому може призвести до соціально-демографічної кризи в країні.

1. Записано від Делікатної Катерини Іванівни (1936 р. н.), жительки с. Велика Мочулка Теплицького р-ну, Вінницької обл., 12.07.2009 р.
2. Записано від Черницької Олександри Антонівни (1935 р. н.), жительки с. Миколаївка Козятинського р-ну, Вінницької обл. у липні 2010 р.
3. Записано від Фалтуса Віктора Федоровича (1945 р. н.), жителя с. Миколаївка Козятинського р-ну, Вінницької обл. у липні 2010 р.
4. Записано від Рак Нінель Миколаївни (1940 р. н.), жительки с. Миколаївка Козятинського р-ну, Вінницької обл. у липні 2010 р.
5. Записано від Долечек Луїси Олександрівни (1938 р. н.), жительки с. Миколаївка Козятинського р-ну, Вінницької обл. у липні 2010 р.
6. Записано від жительки с. Довжок Ямпільського р-ну, Вінницької обл. у червні 2012 р.
7. Виконком Жданівської сільської ради депутатів трудящих Шаргородського р-ну, Вінницької обл. – Арх. № 19. – Т. 3: Погосподарська книга на 1947–49 рр. – №№ 26/11, 19/4, 21/6, 28/13.
8. Падалка С.С. Сільське господарство України в другій половині 60-х рр. ХХ ст. – К., 1995.
9. Записано від Себала Павла Мусійовича (1927 р. н.), жителя с. Ширмівка Погребищенського р-ну, Вінницької обл., 20.02.2010 р.
10. Записано від Босенко Ксенії Андріївни (1926 р. н.), жительки с. Чернявка Оратівського р-ну, Вінницької обл. у липні 2010 р.
11. Записано від Волошина Анатолія Івановича (1950 р. н.), жителя с. Довжок Ямпільського р-ну, Вінницької обл. у червні 2012 р.
12. Записано від Калін Віри Тимофіївни (1926 р. н.), жительки с. Довжок Ямпільського р-ну, Вінницької обл. у червні 2012 р.
13. Записано від Чайковської Лени Іванівни (1938 р. н.), жительки с. Довжок Ямпільського р-ну, Вінницької обл. у червні 2012 р.
14. Записано від Мацюк Лідії Пилипівни (1933 р. н.), жительки с. Чернявка Оратівського р-ну, Вінницької обл. у липні 2010 р.
15. Записано від Науер Зіни Адольфівни (1937 р. н.), жительки с. Миколаївка Козятинського р-ну, Вінницької обл. у липні 2010 р.
16. Записано від Ковальчук Явдохи Степанівни (1924 р. н.), жительки с. Сосонка Вінницького р-ну, Вінницької обл. від 3.07.2011 р.
17. Записано від Драчинської Ольги Ізотівни (1929 р. н.), жительки с. Миколаївка Козятинського р-ну, Вінницької обл. у липні 2010 р.
18. Виконком Стрижавської селищної ради депутатів трудящих Вінницького р-ну, Вінницької обл. – Погосподарські книги 1954–1959 рр.
19. Виконком Деревчинської сільської ради депутатів трудящих Шаргородського р-ну, Вінницької обл. – Погосподарські книги 1954–1959 рр.

20. Зиза М.М. *Зміни виробничих відносин в українському селі (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.): історичний аспект. Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Луганськ, 2005.*
21. *Записано від Логанівської Ніни Йосипівни (1929 р. н.), жительки с. Ширмівка Погребищенського р-ну, Вінницької обл., 25.03.2010 р.*
22. *Записано зі слів різних інформаторів.*
23. *Соціальний паспорт території Джулинської сільської ради. – Джулинка, 2002; Паспорт територіальної громади Ободівської сільської ради станом на 2010, 2011 рр.; Господарська книга Рожнятівської сільської ради 2001–2011 рр.; Господарська книга Яланецької сільської ради 2001–2011 рр.; Господарська книга Терлівської сільської ради 2006–2010 рр.*
24. *Дані Державного комітету статистики України на 1 січня 2013 р.*
25. *Дані Державного комітету статистики України на 1 лютого 2013 р.*
26. *Тимченко С.М. Українське село: проблеми етносоціальних змін: 1959–1989. – Запоріжжя, 1995; Завальнюк О.М., Рибак І.В. Новітня аграрна історія України. – Кам'янець-Подільський, 2004.*

Batyrjeva I.M. The transformations of the socio-demographic structure of the East Podillia rural population in the second half of the XX century. The transformation processes in the socio-demographic structure of the countryside of East Podillia in the second part of the XX century are analyzed.
Key words: East Podillia, economic books, collective farm, socio-demographic structure, urbanization

Н. М. Жулканич

ГРОШОВІ ДОХОДИ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ЖИТТЄВОГО РІВНЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ (друга половина 1960–90-х рр.)

У статті розглянуто засади формування доходів закарпатських селян, запровадження гарантованої оплати праці в колгоспах, динаміку її зростання та стимулюючий вплив на ефективність виробництва.

Ключові слова: *трудодень, грошові доходи, оплата праці, колгосп*

Піднесення добробуту людей нерозривно пов'язане з результатами виробничої діяльності. Темпи приросту сільськогосподарської продукції, як і продуктивності праці в аграрній сфері, впродовж досліджуваного періоду залишалися низькими, лише з 1965 р. вони дещо зросли. Однією з причин такого становища була нестача кваліфікованих кадрів. Демографічна ситуація на селі характеризувалася зниженням природного приросту та старінням населення. Форми і системи оплати праці, запровадження її грошової оплати в сільському господарстві, з'ясування стимулюючого впливу оплати праці на ефективність виробництва неодноразово ставали предметом дослідження М. Долішнього, О. Дутко, Л. Ковпак, Я. Магійченко, Р. Моторіна, А. Радченко та ін. Проте, питання оплати праці в господарствах сіл Карпатського регіону розглядалися ними побіжно. Відтак, метою статті є обґрунтування засад формування доходів сільського населення, з'ясування ролі грошових доходів у підвищенні рівня життя сільського населення Карпатського регіону.

На темпи зростання населення в цілому, і сільсько-го зокрема, значний вплив зробили вагомі події ХХ ст. Серед них – дві світові, громадянська війни, еміграції, депортації селян, внаслідок суцільної колективізації, голодомори та сталінські репресії. Загальна кількість населення республіки зростала темпами значно нижчими, за загальносоюзні. За 1961–1978 рр. вона збільшилася на 14,8%, тоді як сільське населення зменшилося на 14,7% (табл. 1). На 100 га сільськогосподарських

угідь загалом по СРСР було в середньому 54 працездатні особи, тоді як по Україні цей показник склав 19 осіб [1, 165]. Внаслідок зниження народжуваності на селі в 1,5 рази та зростання смертності у 1,8 рази, на 1977 р. 255 сільських районів України мали депопуляцію населення [1, 153].

Хоча демографічна ситуація мала регіональні відмінності. Істотне зменшення кількості сільських мешканців було характерне для центральних, південних та східних областей республіки. Регіон Українських Карпат тривалий час належав до відносно благополучних, а зниження приросту населення за 1970-і рр. спостерігалось лише у Львівській обл. (табл. 1). Рівень народжуваності в західних областях залишався найвищим у республіці [2, 21].

Табл. 1

Чисельність сільського населення в областях Українських Карпат (на 1 січня, тис. осіб)

[1, 159; 3, 22]

Області \ Роки	1961	1971	1991	Приріст (+), зниження (-) %
Закарпатська	682,8	750,4	736,6	7,4
Івано-Франківська	847,4	870,6	826,1	-2,6
Львівська	1286,9	1282,1	1103,9	-14,3
Чернівецька	557,6	557,8	539,8	-3,2
Загалом в Україні	22450,2	21213,8	16859,2	-25,0

На початок 1990 р. ситуація дещо змінилася: позитивна динаміка приросту населення мала місце лише у Закарпатській обл. Зменшення кількості сільського населення відбувалося, здебільшого, через міграцію молоді у міста. Основними причинами міграцій до міст були: низька оплата праці в сільському господарстві, порівняно з промисловими підприємствами, існуючі на селі ненормований робочий день, важкі умови праці, відсутність шляхів із твердим покриттям для зв'язку із райцентрами, відсутність дитячих дошкільних закладів і шкіл, низький рівень роботи закладів культури, погане медичне, торговельне і побутове обслуговування. Небажання молоді залишатися у необлаштованих селах ілюструють такі дані. Впродовж 1971–1977 рр. для сільського господарства були підготовлені 980 тис. трактористів, комбайнерів та шоферів, а кількість їх у господарствах республіки зросла лише на 140 тис. осіб. Лише 29,7% випускників сільських шкіл працевлаштувалися у колгоспах та радгоспах. В областях Українських Карпат цей показник коливався від 20,7% (Львівська обл.) – до 28,7% (Чернівецька обл.) [1, 163]. Значного розмаху набула і «маятникова міграція». На початку 70-х рр. лише до Дрогобича Львівської обл. як «маятникові мігранти» приїжджали щодня 12,5% працездатного населення району, до Миколаєва – 8,6, Золочева – 3,8% [4, 82].

Незважаючи на низку несприятливих демографічно-економічних факторів, регіон Карпат залишався відносно благополучним. Природний приріст населення тут перевищував загальнореспубліканський у 3–3,5 рази [5, 65]. У прямій залежності від цього, й приріст валової продукції був у 1,5–2 рази вищим, ніж по Україні загалом.

Партійне та радянське керівництво постійно декларувало принцип «за гарну працю – вищу оплату» [6, 72]. Зростання оплати праці завжди вважалося одним з найважливіших факторів підвищення рівня життя